

TÜRK DÜNYASINDA BÜYÜK BİR DAYANIŞMA ÖRNEĞİ: I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA AZERBAIJAN TÜRKLERİNİN TÜRK HARP ESİRLERİNE YARDIMLARI

A GREAT SOLIDARITY EXAMPLE IN THE TURKISH WORLD: THE
CONTRIBUTIONS OF AZERBAIJAN TURKS TO THE TURKISH
SLAVES DURING AND AFTER WORLD WAR I

Yrd. Doç. Dr. Betül ASLAN•

I.Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde Ruslarla yapılan savaşlarda binlerce Türk askeri Ruslara esir düştü.¹ Ruslara esir düşenlerin sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmamışsa da, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 1917 yılı sonlarında Osmanlı esirleriyle ilgilenmek ve Türk esirlerinin miktarını tayin etmek üzere İskandinavya'ya gönderilen Yusuf Akçura, Kuzey Kafkasya'da 20-30 bin ve Rusya'nın diğer yerlerinde de 30 bin olmak üzere toplam 60 bin Türk esir olduğunu belirtmişti².

Askeri esirlerin dışında da birçok Türk vatandaşı Rusya'da esir bulunmaktaydı. Şöyle ki; Harpten önce Karadeniz sahilleri ahalisinden ve başlıca Trabzon ve çevresinden olmak üzere binlerce kişi Novorossiysk, Odessa ve diğer Rus şehirlerinde çalışıyordu. Bunlar, ticaret, postacılık ve başka türlü işlerle meşgul olmakta idiler. Limandaki iskelelerde ağır iş yapanlar da çoktu. Bir çok Türk ameleleri de çeşitli Rus şehirlerinde çalışmakta idi. Ayrıca başta Batum ve Odessa olmak üzere Türkiye'den kaçan ve "İttihat ve Terakki" rejimine karşı duran bir miktar siyasi mülteci de Rusya'da bulunmakta idi. Savaş çıkınca bunların büyük bir kısmı Moskova'nın güneyindeki Kaluga şehrindeki kampa nakledildiler³.

-
- Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
  - ¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.440; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, C.III, Kısım:1, Ankara, 1983, s.237-238.
  - ² ATASE, A.1/6, D.16/20, K1.1486, F.1-42; *Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Dersaadet 1335/1919, s.2. Ayrıca esirlerin sayısı hakkında geniş bilgi için bak. Cemil Kutlu, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, s.16-17.
  - ³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.441.

Yine Rusya'da bulunan Türk esirlerden bir bölümünü de Kars, Ardahan, Batum ve daha sonra Erzurum ve Erzincan gibi Anadolu'da Rusların işgal ettikleri yerlerden götürdükleri çok sayıdaki sivil esirler oluşturmaktaydı. Bunlar genellikle Ruslarca şüpheli telakki edilen ve daha çok da Ermenilerin kışkırtma ve iftiraları sonucu Rus askerleri tarafından yakalanan, içlerinde oldukça yaşlı kişiler, çok küçük çocuklar ve kadınlarında bulunduğu esirlerdi⁴.

Gerek savaş başladığı sırada Rusya'da bulunan Türk tebaasından olanlar, gerekse işgal edilen Türk topraklarından zorla alınıp, Rusya'nın muhtelif yerlerinde enterne edilen Türk sivil esirlerinin sayılarının tespiti askeri esirlerinin sayılarının tespitinden çok daha zor bir iştir. Bütün bu zorluklara rağmen I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da bulunan Türk sivil esirlerinin sayısı 100 binden çok olarak tahmin edilmektedir⁵. Çoğu zaman sivil esirlerin askeri esirlerle aynı kamplarda tutulması⁶ Rus Hükümetinin, askeri esirlerin sayısını fazla göstererek kamuoyu nezdindeki itibarını yükseltmek için Türk sivil esirleri askeri esir olarak göstermesi⁷ gibi faaliyetler Türk esirlerinin sayısının sağlıklı bir şekilde tespit edilmesini engellemiştir.

Ruslara esir düşen Türk vatandaşları, Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Samara, Kazan, Nijniy Novgorod, Horkov, Bakû ve diğer bazı şehirlerde özel kamplara götürülüyorlardı⁸. Askeri esirlerden genellikle erler ve küçük rütbeli askerler Bakû'da bırakılıyor⁹, subaylar ise kaçmalarını önlemek maksadıyla daha ziyade Sibirya'da, Çin hududuna yakın İrkutsk'a gönderiliyordu.

Rusya'da bulunan Türk esirlerin durumları genelde çok kötü idi. Milletlerarası anlaşmalar gereğince uygulanması gereken kurallar, Rus makamlar tarafından yerine getirilmiyor, esir subaylara rütbelere göre verilmesi icap eden aylıkları ve erlere de Rus askerlerine verilen istihkakın

⁴ *Açık Söz*, 4 Dekabr/Aralık 1917, No.620; *Açık Söz*, 7 Dekabr/Aralık 1917, No:623; *ATASE*, A.4/3671, K.2918, D.495/325, F.8-40.

⁵ Kutlu, *Rusya'daki Türk Savaş Esirleri*, s.16-17.

⁶ Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası bu tür kamplardan biriydi. (*ATASE*, A.1-110, K.2190, D.5, F.6-1.)

⁷ Kutlu, *Rusya'daki Türk Savaş Esirleri*, s.16.

⁸ A. M. Şamsuddinov, "Velikiy Oktiyabr i Turtsiya", *Velikiy Oktiyabr i Turtsiya* (Zbornik Statey), Tiflis, 1982, s.10; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s.43.

⁹ *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*(Azerb. Cum. MDEYTA), F.498, Op.1, D.1038, L.79-80.

yarısı dahi hemen hiçbir kampta verilmiyordu. Yalnızca çok kötü şartlarda yiyecek ve giyecek ihtiyaçları karşılanıyordu¹⁰.

Savaş meydanlarında esir düşen Türk askerlerinin yaşadıkları zorluklar ve sıkıntı daha Rusya'ya nakledilmeleri sırasında başlıyordu. Yaralı askerler ile sağlamlar bir arada tutuluyor, sonra genelde Kafkas Ermenilerinin idare ve kontrolü altında bulunan esirler, cepheden elişer, elişer vagonlara bindiriliyorlar ve yine çoğu Ermeni olan askerlerin kontrolünde aç-susuz bir halde gönderiliyorlardı. Vardıkları yerlerde vagonlar açıldığı zaman her vagona 10-15 Türk askeri ölmüş oluyordu¹¹.

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen Hüsamettin Tuğaç, esirlerin Rusya'ya nakledilişleri esnasında yaşadıkları olayları şöyle anlatmaktadır¹²:

“1915 yılının ilk ayının ikinci haftasında idik. Şimdi Kubişef adını taşıyan Samara istasyonuna gelmiştik. Bir Rus askeri doktoru vagonumuza geldi, Hasta olup olmadığımızı sordu. Şehirde tifus hastalığı salgın halde imiş. Esir trenlerini karantina altına almışlardı.

“Sonradan Rus gazetelerinden öğrendik ki o sıralarda bu istasyonda müthiş bir dram oynanmış. Trenler dolusu Türk esiri karantina var diye buldukları hayvan vagonlarında kilitli kapılar ardında haftalarca aç ve susuz bırakılmış, hepsi açlıktan, susuzluktan ve hastalıktan ölmüş gitmişlerdi.”

Bu sıkıntılar içinde Rusya'ya gelen Türk esirler daha büyük sıkıntıları götürüldükleri yerlerde çekiyorlardı. Bununla birlikte, Rus egemenliği altındaki Türkler, Anadolu'dan gelen esir kardeşlerine yardımcı olmak için ellerinden gelen herşeyi yapmaya çalışıyorlardı. Özellikle Azerbaycan ve Kazan Türkleri bu konuda oldukça önemli hizmetler yapmışlardı. Bu maksatla esirlerin bulunduğu şehirlerde yardım komiteleri kurulmuş veya gazeteler vasıtasıyla yardım kampanyaları açılmıştı¹³.

Rusya'ya getirilen Türk esirlerin bir kısmı Hazar Denizi'nde bulunan ve I. Dünya Savaşı'nda harp esirleri için bir kamp durumuna getirilen kuraklığı ve yılanları ile meşhur olduğu için “Yılan Adası” da denilen¹⁴ Nargin Adası'nda tutuluyorlardı. Bu çalışmada konunun ağırlık noktasını;

¹⁰ Kutlu, *Rusya'daki Türk Savaş Esirleri*, s.441.

¹¹ A., Ali Emircan - M. Emin Gerger, *Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti*, İstanbul, 1992, s.62.

¹² Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, İstanbul, 1975, s.27.

¹³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.444-445.

¹⁴ Yusuf Akçura Bey'in Raporu, s.93.

Azerbaycan'a getirilen ve özellikle Bakû ve Nargin Adası'nda tutulan Türk esirlerinin durumu ve bunlara Azerbaycan Türklerinin yapmış olduğu yardımlar oluşturmakta ve Türk Dünyası'nda çok önemli bir dayanışma örneği olan Azerbaycan Türklerinin kardeş Türk esirlerine yaptıkları yardımların gün ışığına çıkarılması amaçlanmaktadır.

Azerbaycan Türk gazeteleri Bakû'ya getirilen Türk esirlerinin sayısı ve durumları hakkında sık sık bilgi verirken¹⁵ Azerbaycan Türk halkı da Nargin adasındaki esirlerin durumuyla yakından ilgilenmiş, ellerinden geldiğince maddi ve manevi yardımda bulunmaya çaba göstermişlerdir¹⁶. Elbette ki bu yardım faaliyetlerinde en önemli fonksiyonu Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi yüklenmiştir¹⁷. Cemiyet esirlerle daha yakından ilgilenmek ve daha serbest bir şekilde yardım yapmak amacıyla Bakû'daki Türk esirlerinin öncelikle resmi himayeciliğini üzerine almak istemiş ve yapmış olduğu girişimler sonucunda bu izni alarak esirlerin buldukları yerlere rahatlıkla girip çıkma ve kontrol edebilme hakkına sahip olmuştur¹⁸.

Cemiyet-i Hayriye bu izni aldıktan sonra, ilk iş olarak Nargin Adası'nda bulunan Türk esirlerinin yiyecek ve giyim ihtiyaçlarını karşılamak için Bakû halkından yardım toplamaya başlamış, bu amaçla çeşitli çaylar, toplantılar ve tiyatro günleri düzenlemiştir¹⁹. Yine cemiyetin girişimi sonucu Türk esirlerin haftada bir gün Bakû'ya çıkarılmaları konusunda Rus idaresinden izin alınmıştır²⁰.

Cemiyetin Türk esirleri için yapmış olduğu hizmetlerden birisi de, Rusya'ya nakledilirken vagonlarda veya getirildikleri yerlerde ölen Türk esirlerinin İslâmî usullere göre defnedilmesi, yaralı ve hasta olanların ise Bakû'da bulunan Cemiyet hastanesinde bakımlarının yapılmasını sağlanmasıydı²¹. Bu hususta sadece Cemiyet-i Hayriye değil "Gence Gençlik Teşkilatı" adıyla Genceli Türk gençlerinin kurmuş olduğu teşkilat da esirlerin nakledilişleri esnasında Gence İstasyonu'ndan geçen trenlerdeki Türk esirlere yardımcı olabilmek için fedakârca çalışmalar yapmışlardır. Bu

¹⁵ *Sada-yı Kafkas*, 6 İyul/ Temmuz 1915, No.31; *Son Haber*, 9 Okiyabır/Ekim 1915, No.24; *İkdam*, 24 Dekabır/Aralık 1914, No:5, *Yaşa Haber*, 9 May/Mayıs 1915, No:23.

¹⁶ *İkdam*, 3 Mart 1915, No.60.

¹⁷ Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Ankara, 2000.

¹⁸ *Azerb. Cum. MDEYTA*. F.498, Op.1, D.1038, L.79-80.

¹⁹ *Açık Söz*, 18 Dikabır/Aralık 1916, No.631.

²⁰ Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul, 1954, s.129.

²¹ *Açık Söz*, 25 Okiyabır-Ekim 1915, No.19.

teşkilat içerisinde yer alan Naki Keykurun, hatıralarında Türk harp esirleri için yaptıkları çalışmalardan şöyle bahsetmektedir²²:

“Teşkilatımız esir trenlerinden bırakılan cesetler için istasyonda daimi bir nöbetçi bırakıyordu. Bir gün istasyondan geçen bir trenden dört ceset bırakıldığını haber aldık hemen toplanarak aziz şehitlerimize cenaze merasimi yaptık. Gözyaşları arasında söylenen nutuklardan sonra ebedi istirahatgâhlarına koyduk. Anadolu’da doğan Türk mehmetçiği Türklük uğruna koşuyor, ölüyor ve yine Türk toprağı olan Azerbaycan’da toprağı veriliyordu...”

Bakû’ya getirilen esirlerin bir kısmını da sivil esirler oluşturmaktaydı. Bunların bir çoğı Nargin Adası’na götürülmeyip şehirde Hazar Denizi’nin kıyısında bulunan bir hapishanede kalıyorlardı. Buradaki esirlerin ihtiyaçları Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin de kurucusu olan, Türk milleti için özverili çalışmalarda bulunan Hacı Zeynelabidin Tagiyev²³ tarafından karşılanıyordu. Bu hapishane Nargin’den çok farklı olup, yaşam şartları oldukça iyiydi²⁴.

Azerbaycan Türk halkı Nargin Adası’ndaki Türk esirlerinin durumuyla oldukça ilgiliydi. Hatta yardım heyetlerinin ve cemiyetlerin dışında şahsi olarak da idari makamlara başvurarak Türk esirlerine yardım etmek amacıyla girişimde bulunanlar vardı. Nargin Adası’nda esir olan Türk subaylarından Ahmet Göze; Azerbaycan Türklerinin kendilerine yaptıkları yardımlar konusuna hatıralarında geniş bir şekilde yer vermiştir²⁵. Yine Bakû’da Nargin Adası’nda tutulan harp esirlerinden Hakkı Mehmet de buradan kurtulduktan sonra verdiği 1 Şubat 1918 tarihli raporunda Bakû’da

²² Naki Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları*, İstanbul, 1949, s.30-35.

²³ Hacı Zeynelabidin Tagiyev hakkında bak. Ali Merdan Topçubaşov, *Azerbaycan’ın Teşekkülü*, Bakû 1334 (1918), s.10.

²⁴ Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, s.63.

²⁵ Ahmet Göze, Azerbaycan Türklerinin yapmış oldukları yardımlara değinirken Azerbaycanlı Ayşe Hanım adlı bir Türk kadınının göstermiş olduğu yardımseverliği şöyle anlatmaktadır: “...Ayşe Hanım zengin bir kadın, çok büyük bir vatanperver, milli hisleri kuvvetli ve çok cömert bir hanımefendidir. Nargin Adası’nda yüzlerce Türk esirlerinin bulunduğunu bilmekte ve her fırsatta kendilerini ziyarete gelmektedir... Her haliyle bütün servetini onlara feda etmeye hazır olduğunu belli etmektedir... Bilhassa bayramlarda sabah sabah kampa koşmakta ve asker evlailarının bayramlarını tebrik etmektedir. Ama nasıl tebrik, kâhyası arkasından bütün esirlere maaşları kadar maaş yani albaya, albay yüzbaşıya, yüzbaşı maaşı bayram harçlığı ve herkese birer kat çamaşır. Ayakkabı vesaireyi muhtevi bohçalar var-ektedir” Türk esirlere büyük yardımlarda bulunan Ayşe Hanım maalesef, Bolşeviklerin Bakû’ya girişlerinde öldürülmüştür. (Ahmet Göze, *Rusya’da Üç Esaret Yılı*, İstanbul, 1991, s.71).

Türk halkının kendilerine yapmış oldukları yardımları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır²⁶.

Azerbaycan Türkleri esir Türk kardeşlerinin durumlarını iyileştirmek ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf ederken diğer yandan da fırsat buldukça Nargin Adası'ndaki Türk esirlerinin adadan kaçmalarına yardımcı olarak, onların Türkiye'ye ulaşmalarını sağlıyorlardı. Bu konuyla ilgili olarak birçok örnek mevcuttur. Mesela; Bakû'daki Türk esirlerinin resmi himayeciliğini üzerine alan Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi yukarıda da belirtildiği üzere esirlerin belirli günlerde Bakû'ya çıkarılmaları içinde gerekli olan izni alabilmişti. İşte 1915 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında "Türk Bayramı Günü" sekiz Türk esir subay şehre bırakılmış ve bir daha geri dönmemişlerdir. Büyük ihtimalle bu esirlere Cemiyet üyeleri tarafından yardım edilerek, İran'a kaçmaları sağlanmıştır ki; bu olaydan sonra Cemiyet-i Hayriye temsilcilerinin adaya gidip gelmesi kısıtlanmıştı. Nitekim bu olayı 16 Nisan 1916 tarihli bir rapor ile bildiren "Bakû Arama Polisi Başkanı Rodenko'da, Cemiyet-i Hayriye'nin bu kaçırılma işini planladığı konusunda şüpheleri olduğunu belirtmiş ve kaçan esirlerin ismini vermiştir²⁷.

Yine aynı dönemlerde Nargin Adası'ndan Türk esirlerinin kaçırılması amacıyla birçok girişimler olmuştur²⁸. Kafkasyalı Türk gençleri tarafından kurulan "Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi" bizzat Türk esirlerin kaçırılması faaliyetlerine iştirak etmiş²⁹ birçok esir kaçırma olayında Cemiyet-i Hayriye ile birlikte çalışmıştı. Azerbaycanlı Türk hanımlardan bazıları da, özellikle adadan kaçırılan Türk esirlerinin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması konusunda büyük hizmetler görmüşlerdir³⁰.

²⁶ ATASE, A.1/110, K.2190, D.5, F.4, 7-5.

²⁷ Azerb. Cum. MDEYTA, F.498, Op.1, D.1039, L.79-80.

²⁸ Seyitli Mir Aziz, "28 Mayıs İstiklal Yolunda Azeri Talebeleri", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, C.II, s.119-120

²⁹ Hayri Gökçay, *Bir Türk'ün Hatırat ve İntikamı*, İstanbul, 1958, s.217.

³⁰ Seyitli Mir Aziz, "28 Mayıs İstiklal Yolunda Azeri Talebeleri", s.119-120. Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi'nin üyelerinden biri olan Seyitli Mir Aziz; Türk esirlerinin Nargin Adası'ndan kaçırılmasıyla ilgili olarak bir olayı şöyle anlatmaktadır: "Gece yarısı, ada açıklarında pusuda duran teşkilatımızın kayıkları, lamba işaretleri üzerine adaya yanaşarak sessizce birkaç esiri kaçırdı. Bir gün 16 zabıt kaçırıldı. Zig burnunda bağlanan kayığı çevrilmiş bulunuyorlar ve bunun üzerine aynı gün Rus gazeteleri sevinçli bir haber veriyorlardı: "Bu gece Nargin Adası'ndan 16 Türkiye zabiti kaçmak teşebbüsünde bulunmuş ise de fırtınanın şiddetinden kayıkları çevrilmiş ve kendileri de boğulmuşlardır. Kayık Nargin açıklarında bulunmuştur" Halbuki firarı Zabıtlar Cemiyet-i Hayriye "İsmailiye" binasında istirahat etmekte idiler. Demek ki kaçırılanların izini Hazar Denizi yutmuştu".

Nargin'den kaçırılan Türk esirler, genellikle Bakû'dan İran'a geçiriliyor, Tebriz yolu ile Anadolu'ya gönderiliyorlardı. Bunun için şehirli, köylü her Azerbaycan Türk'ü üzerine düşün hiçbir fedakarlıktan kaçınmıyorlardı. Mesela kaçırılarak Karabağ'a getirilen Türk esirlere, burada en güzel ve güçlü atlar hediye edilmiş, böylece daha rahat kaçmaları sağlanmıştır³¹.

Azerbaycan sınırları içerisinde yapılan bu yardımlar dışında Rusya'nın, Türklerin yaşadığı diğer bölgelerinde bulunan esir kamplarından da Türk esirleri kaçırma olayları olmuştur³².

Azerbaycan Türklerinin gerek ferdi olarak, gerekse çeşitli teşkilatlar ve cemiyetler vasıtasıyla Türk esirlere yapmış olduğu bu yardımlara rağmen Kafkas Cephesi'nden Nargin Adasına gelen esir sayısının her geçen gün artması, esir kampı idarecilerinin dirayetsiz ve umursamaz davranışları yüzünden Türk esirlerde dahil olmak üzere bütün esirlerin durumu genel olarak kötüye gitmiş, adada esirler arasında çeşitli hastalıklar baş göstermiş, soğuklarla birlikte ölüm olayları da artmıştır.

1917 yılına gelindiğinde, Şubat İhtilali'ni müteakip Türk esirlerin durumunda pek bir değişiklik olmamakla beraber özellikle Sibirya'nın iç taraflarında yerli Müslüman Türk cemaatlerinin esirlere yardım imkânları artmış ve kamplardan ayrılmaları gittikçe kolaylaşmıştır. Diğer yandan Rusya'da başlayan karışıklıklar ve devlet düzeninin sarsılması ile esir kampları büsbütün bakımsız kalmıştı. Artık Rus askeri mekanizması bozulmuş ve esir kamplarına zaten muntazam olmayan yiyecek ve giyecek gönderme işi hemen hemen tamamen dururken, ihtilâl ile oluşan yeni idarelerin esirlere karşı olan muameleleri de her bölgede farklılık göstermiştir³³.

Azerbaycan'da da ihtilâl in hemen ardından daha evvel faaliyette bulunmuş ve ihtilâl ertesinde tekrar meydana çıkmış eski ve yeni bazı partiler faaliyete geçmiş, Bakû'da yeni bir idari yapı oluşmuştu. Bu parti ve kuruluşlar döneminde de Azerbaycan'da özellikle Nargin Adası'nda bulunan esirlerin durumunun ve bunların yaşam şartlarının düzeltilmesi amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Çünkü artık adadaki esirlerin

³¹ Mehmet Sadık Aran, "Kardeş Kömeği", *Ergenekon Yolu*, Sayı:1, (1 Temmuz 1951), s.6.

³² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.444-445; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, 1993, s.107-110; Keykurun, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları*, s.40-41.

³³ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.449; *Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, s.93.

durumu gerçekten çok kötü bir hal almış, Cemiyet-i Hayriye'nin yardım faaliyetleri özellikle adadan Türk esirlerinin kaçırılması olayından sonra daha da kısıtlanmıştır. Bu dönemde Cemiyet-i Hayriye'nin Türk esirlerinin durumunu daha yakından görmek ve ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla Nargin Adasına gönderebildiği Mustafa Bey Alibekov, burada yapmış olduğu incelemeler sonucunda, Nargin esir kampında 9 binden fazla esir bulunduğunu, bunların 3990'nını Türk esirlerin oluşturduğunu bildirmiş ve adadaki esirlerin yaşam şartları hakkında şu bilgileri vermiştir³⁴:

“Bu cezirede şiddetli soğuk külek (rüzgar) estiğine göre herkesin, hususen çıplak esirlerin ısınmaya ihtiyaçları vardır. Ona binaen Dekabır (Aralık)'ın 18'inde iki Türk-Müselman esir kendini ısıtmak için oradaki boş hastahaneden bir parça tahta koparıp yakıyorlar. Çünkü hastahanelerde vesair binalarda herkes soba yakmıyor. Cezire kumandanı bu iki esirin hareketinden dolayı ceza vermek maksadıyla yalnız o iki esiri değil, bütün Türk-Müselman esirlerini cezalandırarak tam bir gün hepsini aç bırakmıştır. Oradaki esirlere yemek o kadar az veriyorlar ki esirlerin birçoğu paylarını yedikten sonra, etrafı gezip, atılmış kemikleri yiyip kemiriyorlar...”

İhtilâlde birlikte Bakû'de esirlerin durumunun iyileştirilmesi konusunda faaliyete geçen kuruluşlardan birisi, “Amcle ve Saldat Vekilleri Şurası'nın Hususi Komitesi” idi. Bu komite Nargin Adası'nda incelemeler yaparak bundan böyle çok kötü bir durumda bulunan adaya esir gönderilememesini ve barakalarda yatan hastaların Bakû hastanelerine taşınmasına karar vermiştir. Yine bu Şuranın İcra Komitesi şehir idaresine başvurarak Nargin'deki esirlere yardım amacıyla oluşturulacak komitenin toplantısına Türklerden de temsilci katılmasını sağlamışlar ve Dr. Neriman Nerimanof'u bu amaçla oluşturulan komiteye dahil etmişlerdir³⁵.

Bakû'de ihtilalden sonra esirlerin durumunun iyileştirilmesi ve özellikle Türk esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çalışan partilerden birisi de Müsavat Partisi idi. Müsavat esirlere yardım konusunda hayır cemiyetleriyle birlikçe çalışılması ve bu cemiyetlere destek verilmesi gerektiğini savunuyordu. Nargin'de bulunan esirlerin durumunun iyileştirilmesi için elinden gelen her yardımı yapacaklarını belirten bu parti gazetelere ilanlar vererek halkı da bu konuda yardıma çağırmıştır³⁶.

³⁴ Açık Söz, 24 Dekabır (Aralık) 1917, No:636.

³⁵ Açık Söz, 26 Noyabır/Kasım 1917, No.613.

³⁶ Açık Söz, 13 Dekabır/Aralık 1917, No.628. Müsavat Partisi'nin Azerbaycan Türklerini, esirlere yardım için çağırdıkları ilanlardan biri şudur:

“Milletdaşlar! Yoldaşlar!

Muhtaçlara yardım cemiyeti tarafından Nargin ceziresindeki esirlere muavenet için iane (yardım) toplanıyor. Bu ianeye iştirak etmek hepimizin insanlık ve milliyet

Yine ihtilâl sonrası açılan ve esirlere yardım eden cemiyetlerden birisi de “Muhtaçlara Kömek (Yardım) Cemiyeti” idi. Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından açılan bu cemiyetin görünürdeki amacı bütün muhtaç Müslümanlara yardımcı olmakla beraber, asıl amacı Azerbaycan’da özellikle Nargin Adası’nda bulunan Türk esirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, onlara yardımcı olmaktır³⁷.

Gerek cemiyetler ve partiler, gerekse Azerbaycan halkının fedakârane yapmış oldukları yardımlar sayesinde, I. Dünya Savaşı’nda esir düşerek Bakû’ya ve Nargin Adası’na getirilen Anadolu Türkleri bir nebze de olsa yaralarını sarabilmişlerdir. Yine Azerbaycan’ın diğer şehirlerinde özellikle Gence’de birçoğu Sibiry’a dan kaçarak gelen Türk esir askerlere de büyük yardımlarda bulunulmuştur.

Azerbaycan Türklerinin esir Türk kardeşlerine yardımları 1918 yılında Azerbaycan’ın istiklalini kazanmasından sonra da devam etmiştir. Azerbaycan halkının, özellikle Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi’nin o zamana kadar sürdürdüğü esirlere yardım faaliyetlerini Azerbaycan Hükümeti üzerine almış bu işlerle ilgili olarak “Ümur-ı Hayriye Nezareti” görevlendirilmiştir³⁸. Bu nezaretle birlikte Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Rusya’nın çeşitli yerlerindeki esir kamplarından Bakû’ya gelen Türk esirleriyle ilgilenmeye devam etmiştir. Onları Bakû’da İsmailiye binasında misafir etmiş, ihtiyaçlarını gidermiş, Türkiye’ye gidebilmeleri için gerekli olan girişimlerde bulunmuş ve yol harçlıklarını da karşılamıştır³⁹.

---

borcudur. Bütün Müsavat Şubeleri ve azalarına borçdur ki, bu husus da herbir vasıta ile mümkün ederlerse mezkûr cemiyete yardım etsinler.

*Türk Adem-i Merkeziyet Müsavat Fırkası’nın
Bakû Komitesi”*

(Açık Söz, 13 Dekabır (Aralık) 1917, No.628.)

³⁷ Açık Söz, 28 Noyabır/Kasım 1917, No:614. Bu Cemiyet de yardım çalışmalarında Azerbaycan halkını yardıma çağırıyor ve gazetelere esirlerin durumunu belirten yazılar gönderiyordu. Mesela Kasım 1917 tarihinde Cemiyetin Başkan Yardımcısı Oruç Orucov, Açık Söz gazetesinde halka şöyle sesleniyordu. “Cezire’de beşbinden fazla dindaş ve milletdaşlarımız kötü bir halde yaşamaktadır. Onların bu gurbet ve esarete tek ümitleri ancak bizlerdir. İhtiyaç büyük olduğu için,büyük yardıma ihtiyaç vardır. Binaenaleyh insaniyet ve milliyet namına felaketzedelere merhamet elinizi uzatınız. Her türlü giyecek, yorgan, döşek, yastık vesair yardımlarda bulununuz” (Açık Söz 30 Noyabır/Kasım 1917, No. 617).

³⁸ *Azerbaycan*, 18 Şubat 1920, No:35.

³⁹ Bu yardımlarla ilgili Azerbaycan basınında pek çok haber bulunmaktadır. Örneğin 28 Ekim 1919 tarihli Azerbaycan gazetesinde şu haber yer almaktadır:

“*Hasan Yusufoğlu, Dursun Osmanoğlu, Mustafa Nuriöğlü ve Süleyman Şakiroğlu nam 4 nefer Türk esirinin her birine bilet ve 200 Manat para ve bunlardan*

I-Dünya Savaşı ve sonrasında Azerbaycan Türklerinin Türk harp esirlerine ve diğer esirlere yaptıkları yardımlar Türk Dünyasındaki dayanışmanın şüphesiz en güzel örneklerinden birisini teşkil etmektedir. Büyük yokluk sıkıntı ve güçlükler içerisinde gerçekleştirilen bu yardım faaliyetleri sonucu Rusya esaretine düşmüş Türk esirleri bir nebze olsun rahat nefes alabilmiş ve binlercesi bu yardımlar sayesinde hayatta kalabilmiş ve Türkiye'ye dönebilmiştir. Azerbaycan Türklerinin büyük fedakarlıklarla yaptıkları bu vefa örneği, dünden bugüne bir mesaj olarak algılanmalı ve Türk Dünyası'ndaki dayanışma duygularını yükseltmelidir.

ABSTRACT

Thousands of Turkish soldiers were taken as slave by Russians in the wars of Caucasian front in the World War I. Except for military slaves, both a number of Turkish citizens living in Russia at that time, and those living in the regions invased by the Russia were taken as slave by Russia and were taken to several slave camps in Russia.

The general Outlook of the Turkish slaves in Russia were very bad. The difficulties they suffered from had commenced during their transportation to Russia, and had experienced much more difficulties where they were taken.

In this study, the contributions made by Azerbaijan Turks and the Turks living under the aauthority of Russia to the Turkish military and civil slaves had been taken on

Aid committies founded with this purpose, aid campaigns held for this this purpose, aid activities carried out by individually or by committecs, or activities by Azerbaijan administration had made up of the content of the subject.

---

başka da 5 nefer Türk esirinin her birine bilet ve 150 Manat para Cemiyet-i Hayriye tarafından verilir. Batum'a gönderilmiştir". (Azerbaycan, 28 Teşrinievvel/Ekim 1919, no. 307) Yine Azerbaycan gazetesinde çıkan başka bir haberde şöyle deniliyordu:

"Vatanlarına gitmek isteyen 37 nefer Türk esirine Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından 1200 Manat yol harçlığı verilir Umu-u Hayriye Nezareti'ne gönderilmiştir ki, Batum'a kadar meccanen gidebilmeleri için bilet verilsin" (Azerbaycan, 7 Kanun-i sani/Ocak 1920, no. 6).

Şubat 1920 tarihinde Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından esarettten dönen 78 Türk askeri Batum tarikiyle ihtiyaçları ve yol harçlıkları karşılanarak Türkiye'ye gönderilmiştir. (Azerbaycan, 18 Şubat 1920, no. 35).